

A változás szele

Interjú az európai kereszténység válságáról
Hubertus Halbfas
 katolikus valláspedagógussal

Professzor úr! Legújabb könyvében azt írja, hogy az európai kereszténység végletesen kimerült. Miben mutatkozik meg ez a kimerültség?

Az idők jelei lehetetlenné teszik, hogy ezt ne vegyük észre. A felvilágosodás, illetve a keresztény világ és kultúra szétesése óta folyamatosan változik a vallás és a társadalom viszonya. Ezt különösen az irodalomban és a művészetben lehet látni. A népi vallásosság véget érése is jelzi ezt a folyamatot. Legfontosabb vészjelei azzal kapcsolatosak, hogy az egyházi nyelvezet a semmibe foszlik, és hogy azok, akik úgy vélik, hogy tanítanak és ígét hirdetnek, még csak észre sem veszik, mennyire érintetlenül hagyja nyelvezetük az embereket! Az egyházon belüli gondolkodásmód annyira rabul tudja ejteni őket, hogy semmiféle tanulási folyamat nem jön létre. A legutóbbi évek így vezetnek aztán ahhoz a kifejezett válsághoz, amelynek számos ismertetőjegye van: kilépések az egyházból, a papi utánpótlás elapadása, lemondás a templomokról, templomok eladása.

Őn azt mondja, hogy az egyházi nyelvezet már nem éri el az embereket. Ez azonban azt jelenti, hogy a nyelv által közvetített tartalmak sem találhatnak már visszhangra.

Azok az emberek, akik érdeklődnek a kultúra iránt, akik párbeszédet folytatnak az emberekkel – keresztényekkel és nem-keresztényekkel, hívőkkel és már-nem-hívőkkel –, tehát azok, akik tájékozódni tudnak a társadalmi tülekedésben, és hagyják, hogy az kihívást jelentsen számukra, nos, az ilyen emberek nem képesek a hagyomány változatlan szavaival szólni. Akarva-akaratlanul másképp beszélnek, mivel más az életük. Elsődlegesen tehát nem arról van szó, mennyire jó beszédkészségű valaki, hanem arról, milyen helyet választ az életben. És pontosan itt van a probléma: Az egyházon belüli gondolkodásmód mumifikálja az áthagyományozott tartalmakat.

Már Klaus-Peter Jörns evangélikus teológus kimutatta, hogy a hit iránt érdeklődő emberek egészen másként beszélgetnek, ha köztük van a hivatalos tanítás képviselője is...

Ez annak a módnak a következménye, ahogyan a teológiát űzik és tanítják. Ez is kulturális és nyelvi probléma.

Mindenesetre több dolog is a mellett szól, hogy az Ön által leírt történelmi folyamat összességében egyre inkább megszűnteti a vallásosságot.

Ha a mai kort összevetem egyetemi éveim idejével, akkor azt látom, hogy a jelen vallásosabb. Az akkori idők konvencionálisak és spirituálisan sterilek voltak, és ráadásul folytonosan a bűnök tanával foglalkoztak, ami nagy morális nyomást gyakorolt az emberekre. Ma sokkal nagyobb az érzékenység, a keresés és az érdeklődés. És egészen új kezdeményezések vannak a keresztény táborban. Sok minden bátorítót lehet látni, és sok minden reménykeltő – az európai kereszténységre jellemző kimerültség mellett és ellenére is. Ez mindenekelőtt arra a misztikus spiritualitásra vonatkozik, amely új távlatokat nyit, és egyúttal fogékonnyá tesz a zen-buddhizmusból érkező ösztönzésekre. Az a kapu, amelyet Hugo Lasalle jezsuita zen-mester nyitott ki a 20. század második felében, olyan hétköznapi magatartáshoz és vallásossághoz vezet,

amelyben keresztények és nem-keresztények egyaránt osztozhatnak. Ha éber közösségekben zajlik, akkor a szerzetesi élet is összehasonlíthatatlanul elevenebb, mint ötven évvel ezelőtt.

A szerzetes és zen-mester Willigis Jäger „a hit szabadkereskedelmi zónáinak” nevezi a rendeket.

A rendekben létezik bizonyos egyházon belüli függetlenség, amelyet a szerzetesek kihasználhatnak arra, hogy a lelki élet új tájait kutassák fel.

Ennek ellenére Ön arra int, hogy szükség van a keresztény lét mércéire – amelyek viszont nem létezhetnek a korszellemtől teljesen elválasztva.

Igen. Azt hiszem, nem lehet többé megkerülni a személy felszabadításának áramlatát, és az ehhez kapcsolódó individualizmust. Ez a lehetőségek piacához vezet. Ezzel az a fajta önértelmezés áll szemben, amelyet minden vallásnak igénybe kell vennie, nem csupán a kereszténységnek. Ennek az önértelmezésnek a keretében lényeges dolgok találhatóak, amelyek éppenséggel nem tetszőlegesekek, még ha ma sokat vitáznak is róluk. Így például az én fogalmaim szerint az igazságosság és a szeretet prófétai, zsidó-keresztény mozzanata a kereszténység gerince. Emellett, úgy tűnik, veszt jelentőségéből a dogmatikai tényező, amely évszázadokon át kiemelkedő szerepet játszott az egyháztörténelemben. A mai világfelfogás megrendíti a bizonyosságot, és már nem lehet olyan végérvényes módon beszélni Istenről és a túlvilágról, mint az elmúlt évszázadokban. De sajátságosan keresztény mércét állít fel a hit és a megismerés, a hit és a tudás, a hit és a szabadság viszonya is.

A kereszténység tehát olyan vallás, amelynek egyik oszlopa az értelem...

De még mennyire! A kereszténység beágyazódott a mi nyugati kultúránkba, és egyik lényegi meghatározója volt annak. Annak a kritikai elvnek, amely a ránk jellemző tudomány művelésének támasza, erőteljes keresztény gyökerei vannak. A keresztényeknek nem lenne szabad ezt elfelejteniük.

Ha Ön ezt így fogalmazza meg, akkor nyilvánvalóan hiányosságot lát itt az egyház jelenében.

Az egyházon belül ellenséges dolognak tekintik a kritikát, és még mindig kiközösítik a kritikusokat, még ha csak informálisan is. Azt hiszem, ennek hátterében a rejtett félelem áll. Az a félelem, hogy ez vagy amez túl messzire mehet, kicsúszhat a kezünk közül, megkérdőjelezi az általunk igényelt tekintélyt, és változásokat indít el, amiktől mindig is fél az ember. A félelem a hit hiányosságából fakad! És amíg ez a félelem meghatározó marad, addig az egyház nem tud megbirkózni azzal a válságfolyamattal, amely ma jellemző rá Európában.

Új felvilágosodásra van tehát szükségünk? Ma ismét arra kell emlékeztetni a keresztényeket, hogy a kereszténység alapjában véve nem ellensége a felvilágosodásnak? És hogy következésképpen az új, a második felvilágosodásnak – eltérően a 18. században lezajlott elsőtől – nem kell kivonulnia a vallásból, hanem kreatív, önrendelkező, és ebben az értelemben szabad vallásosságot tűzhet ki célul?

El kell jutnunk az első naivitástól a másodikig, ahogyan a filozófus Paul Ricoeur mondja. Arról van szó, hogy ne maradjunk meg a kritikánál és a felvilágosodásnál, hanem olyan tudati szintre jussunk el, amely új érettséget és biztonságot ad. Olyan műveltséget, amely spirituális hozzáértéssel jár együtt.

Tehát „a kereszténység kiművelésére irányuló offenzívára” van szükségünk? Hiszen hagyományaink ismerete időközben oly csekélyé vált, hogy alig akad, aki meg tudná mondani, hogy például mitől akar búcsút venni...

...Igen! De ennek a művelődési offenzívának éppenséggel nem szabad kimerülnie abban, hogy az emberek lelkére köti a régi formulákat. Csak egy új élet, és a belőle kinövő új nyelv képes ismét jelentőssé tenni az áthagyományozott hittartalmakat.

Ennek a művelődési offenzívának aztán meg kellene találnia helyét az iskolákban és az egyetemeken, de el kellene érnie a civil társadalom köreit is.

Ha több olyan ember lenne, aki eléri szavával a nyilvánosságot, akkor új keresztény profilt fejleszthetnénk ki, és mutathatnánk be. Ami ma hanyatlásnak és végnek látszik, magában hordja az újrakezdés esélyét is. Ennyiben egy új világekorszakba való áttörés küszöbén is állhat a kereszténység. De aztán képesnek kellene lennie arra, hogy megmutassa, mennyire nem csupán a saját hitét lehet lefordítani egy eljövendő történelmi horizont számára, hanem a vallásokat egyáltalán. Mert bizonyos időeltolódással a többi vallás is bele fog esni abba a válságba, amelyben mi már benne vagyunk, ti. hogy a hit alapkérdéseit radikálisan más feltételek között kell feltenni. Ez a feladatunk, de nagyon messze vagyunk attól, hogy ezt egyáltalán észre-vegyük.

*De hiszen a valóságot egészen másfajta jelenség határozza meg: Nincs már semmiféle vallási képzés. Vagy leg-
alábbis alig van...*

Mégiscsak létezik – például a lelkeségi központokban. Azokon a helyeken, ahol olyan katolikus papok, de protestáns teológusok is dolgoznak, akik zen-képzésben részesültek, és most saját tapasztalatuk alapján szokatlanul hitelen betűzgetik a teológiát. Imitt-amott egyetemeken is lehet találkozni spirituális képzéssel. És léteznek más erők is, amelyek nem gyengültek meg, hanem elevenebbeké váltak.

Ehhez az újrakezdéshez azonban, amelyet Ön elképzelt, mégiscsak kapcsolódik a szakítás a hagyománnyal, különösen ami az Istenről alkotott felfogásunkat illeti. Ezt vallásszociológiai tanulmányok mutatják, és előrelátó teológusok is regisztrálják. Önnek is meggyőződése, hogy a teista – tehát a személyes, világfeletti Istenre vonatkozó – istenkép kiigazítására van szükség. Hogyan kell festenie ennek a kiigazításnak?

Először is úgy, hogy készek vagyunk megválni attól az erősen antropomorf színezetű Isten-felfogástól, amelynek már nincs hordereje, és feszültségben áll mai világképünkkel.

Ebbe belejátszik a teodíceai kérdés is, vagyis az, hogy miképpen lehet igazolni Istent, tekintettel a világban található rosszra és szenvedésre.

A teodíceai kérdés az áthagyományozott istenképhez kötődik. Ha azonban Istent többé nem úgy képzeljük el, mint aki mindent eligazít ezen a világon, és többé nem hisszük, hogy mindenben illetékes, ami csak történik – legyen szó cunamiról, vonatbalesetről, háborúról vagy betegségekről –, akkor a teodíceai kérdést sem fogjuk fölteni. Elődeinktől eltérően, ma már nem köthetjük hozzá Istent a világ természetétől fogva adott, vagy történelmileg mozgatott gépezetéhez.

Nem lenne lehetséges az is, hogy megőrizzünk egy olyan teista istenképet, amely búcsút mond a világ mindenható irányítójának?

A misztikus hagyomány panenteizmusról beszél. E felfogás szerint Isten mindenben, ami létezik, eleven és lényegi módon jelen van, de nem merül ki ebben, hanem meghaladja mindazt, amit az ember, a világ és a kozmosz jelent.

Emberi alkatunk azonban mégiscsak olyan, hogy alighanem ragaszkodnunk kell egy isteni személyhez, akit megszólítható partnerünknek tekintünk.

Igen, mivel személyes életünk van, a minket körülvevő valóságról alkotott felfogásunk személyes meghatározottságú marad...

...akkor is, ha ezt az istenképet egyidejűleg ismét megtörhetjük azzal, hogy azt mondjuk: Isten mind teista, mind nem-teista módon mindenben jelen van.

Talán az „imádság” példáján ragadhatjuk meg leginkább a különbséget. Mert mit is jelent valakiért vagy valamiért imádkozni? Az imádság nem jelentheti azt, hogy Istenre hárítjuk saját felelősségünket. Célszerűbb lenne, ha egy mélyebb bizalommal elfogadnánk a dolgokat a maguk megváltoztathatatlanságában, és megtanulnánk igent mondani rájuk, ha viszont megváltoztathatóak, akkor ezen dolgoznánk, és vállalnánk érte a felelősséget. Bármennyit tárgyalták is évtizedeken át teológusok és egyházi emberek Bonhoeffer programját, hogy éljünk úgy, „et si Deus non daretur” – mintha Isten nem is léteznék –, semmit sem tettek annak érdekében, hogy következetesen kialakítsák a hit és az imádkozás új gyakorlatát.

Az ember megélheti ezt a „Mintha Isten nem is léteznék”-et, és egyidejűleg mégis megtapasztalhatja ezt az Istent.

(rövid gondolkodás után egy könyvet vesz elő) Válaszként szeretnék bemutatni egy szakaszt egy rendkívüli nő naplójából. Etty Hillesum fiatal holland zsidó nő volt, aki sem zsidó, sem keresztény közösséggel nem állt kapcsolatban. A náci hollandiai megszállásának idején vezette naplóját, amelyben egészen újfajta vallásosságról tesz bizonyosságot. Egyik vasárnap reggeli imájában ezeket írja: „Csak az az egy válik egyre világosabbá számomra, hogy nem tudsz segíteni nekünk, hanem nekünk kell segítenünk neked, és végső soron ezzel segítünk magunknak. Kizárólag ez a lényeg: hogy megmentünk magunkban egy darabot belőled, Istenem. És talán abban is segíthetünk, hogy feltámasszunk téged más emberek megkínzott szívében. Igen, Istenem, úgy látszik, nem sokat tudsz változtatni a körülményeken, azok bizony hozzátartoznak ehhez az élethez... És szinte minden szívveréssel világosabbá válik számomra, hogy nem tudsz segíteni nekünk, hanem nekünk kell segítenünk neked, és bensőnkben elfoglalt lakásodat a végsőkig védelmeznünk kell.” Itt az Isten-felfogásnak olyan érettsége mutatkozik meg, amilyen a legtöbb keresztény közösség hétköznapijaiban mind a mai napig nem alakult ki. Etty Hillesum biztosan nem ismerte a „misztika” szót, valószínűleg teológiai irodalmat sem olvasott. De olyan Isten- és önértelmezésből fakadó spiritualitást élt meg, amely messze meghaladja a hagyományos vallásosságot.

Őn azt mondja, hogy a krisztológiában – a Jézusról mint Krisztusról szóló tanban – is változnia kell egynek s másnak. Hiszen voltak olyan korok a teológiában, amikor nagyon fontos volt, hogy megtalálják az összeköttetést Jézus és Krisztus között. Ma szinte csak Jézus iránt érdeklődnek az emberek. Ha a „Krisztus”-téma kerül elő, hirtelen bezárkóznak. Hogyan kezelhetjük a krisztológia válságát?

Az egyházilag tanított, ünnepezt és imádkozott kereszténységet döntően meghatározta a krisztológia. De meg kell fontolnunk, hogy a krisztológiából bármit ki lehet

hozni, ha elveszítjük a közvetlen kapcsolatot a történeti Jézussal, vagy lemondunk erről a kapcsolatról. Jézus zsidó volt, és zsidó módon hitt Istenben. Egyetlen krisztológia sem kerülheti meg ezt a kétségbevonhatatlan tényét. Az a krisztológia, amely nem veszi számításba Jézusnak ezt az istenhitét, Jézus nélküli krisztológia. Mesterséges figurát csinál Jézusból.

És persze mindig a krisztológiától függ a megváltástan is...

...és ezzel valószínűleg a döntő területet neveztük meg. Azt a területet, amelyen szűk ösvények vezetnek át. A keleti egyház erősen hangsúlyozza az Isten emberré válására épülő megváltást. A nyugati egyház azt mondja: „...mert szenvedésed és szent kereszted által megváltottad a világot”, és így Jézus halálára összpontosítja az egészet. De problematikus elképzelés egy élet biológiai sarokadataihoz – a születéshez és a halálhoz – kapcsolni a megváltás értelmezését. A megváltást végső soron teológiai kell felfogni, nem krisztológiai: A Jézus által hirdetett Isten a szeretet Istene. Ez az Isten mindig is szeretet volt, nem csupán Jézus óta az. És Isten szeretete a tulajdonképpeni megváltó valóság. Jézus felfogásában ennek a megváltásnak újból és újból meg kell történnie. Megélt szeretetként, az élet lehetővé tételeként.

A megváltás és a kereszt teológiája páli meghatározottságú. Abba kellene hagynunk, hogy e tekintetben örökösen átértelmezzük Pált, és ehelyett búcsút kellene mondanunk az ő elképzeléseinek?

Számomra ez egy kicsit sok lenne. Mindenesetre Pál olyan korban ért, amikor Jeruzsálemben, akárcsak mindenütt a görög-római világban, még égett a tűz az áldozati oltáron. E kultuszok engesztelő értelme ösztönözte Pált arra, hogy áldozatként értelmezze Jézus kereszthalálát. Miután ez az értelmezési háttér megszűnt, megváltásként („kiváltásként”), majd elégtételként értelmezték Jézus halálát. Ezeknek az értelmezéseknek ma már nincs horderejük. Ennek ellenére nem kell lemondanunk a megváltás fogalmáról. Megszabadításként, felszabadításként értelmezhetjük, és emlékezhetünk arra, hogy a mesék is beszélnek megváltásról. Ott mindig azt jelenti, hogy valaki megszabadul nem-igazi alakjától: állattá, boszorkánnyá vagy kővé változtatták, de egy másik ember önzetlen szeretete képes őt megváltani. A keresztény és az általános emberi tapasztalat találkozik itt.

A kereszténységnek valamiféle előnye van e tekintetben a többi vallással szemben?

A kereszténység először is az egyik vallás a többi mellett. A hit története a Homo sapiens-szel kezdődik, és nem csupán a zsidósággal. De a zsidóságnak is vannak olyan gyökerei, amelyek messze túlnyúlnak történetének azon a részén, amelyre emlékeznek: Egyiptomba, Babilóniába, Asszíriába, a régi Kánaánba. Ezek a gyökerek hordozzák a kereszténységet is, amely így sok régebbi vallási hagyományból táplálkozik. Újabbként társul ezekhez a késői Egyiptom, a görög világ, a római örökség, a germán színezet. Ez az egyik. Másrészt a vallásokkal úgy áll a dolog, mint a nyelvekkel: Minden nyelv sajátos világnézetet foglal magában. Ennyiben a kereszténységnek a többi vallás mellett, s nem azok fölött állóként kell értelmeznie magát, s ezeket éppúgy el kell fogadnia, ahogyan a kulturális különbségeket sem hiányossággként, hanem gazdagsággként éljük meg. Ha azonban harmadjára azt kérdezzük, vajon van-e a kereszténységnek valami döntő előnye a többi vallással szemben, akkor azt mondom, hogy szociális területen látom ezt. Itt van például a korai profétáktól – Ózeástól, Ámosztól, Izajástól, Jeremiástól – származó érzékenység a szociális igazságosság iránt, amely aztán a keresztény szeretet-etikában folytatódik, és abban csúcspontot ér, hogy Isten helyét az emberek tehetetlenségében és kiszolgáltat-

tottságában ismerjük fel. Ennyiben a kereszténységnek olyan sajátossága van, amely inspirálóan hathat más vallásokra is – miközben mi spirituális érzékenységet és meditációs gyakorlatot tanulhatunk tőlük.

Őn szerint milyen értelmes lépéseket lehetne tenni a ma szükséges vallási tudatváltozás felé?

Először is észre kell venni az idők jeleit: látni kell a zajló folyamatot. Ezt a folyamatot lényegileg az újságírás tudatosíthatná. Az egyházi sajtó is megtehetné, és mindenekelőtt neki kellene megtennie – de nem teszi... A hagyománnyal végbemenő szakítást kellene észrevenni, elfogadni és elemezni, hiszen ez a szemünk láttára kezdődött meg, és jóval utánunk ér majd véget. Aki szekularizációként értelmezi ezt a szakítást, az nem ragadta meg a folyamat lényegét. Én olyan vallási paradigmaváltásként fogom fel, amely aztán a teológiai világlátások átfogó átépítéséhez vezet – időeltolódással a nem-keresztény vallásokban is! Az egyházi emberek csak a jelenkori kimerülési jelenségeket veszik tekintetbe, és visszahúzódnak a maguk szekervarába. Egy-egy paradigmaváltás során természetesen veszendőbe mennek értékes és szeretetreméltó hagyományok is. Másfelől viszont szakítás nélkül nem támad szabad tere az újnak! Elképzelhető, hogy sok templom egyszer üresen marad, de ennek nem muszáj olyan masszívan történnie, ahogyan valószínűleg történni fog – ha egy erős laikus spiritualitás képes arra, hogy új módon használja ki, és megtöltse ezeket a tereket.

Erre nézve léteznek már elképzelések, a kérdés azonban az, teret adnak-e majd ezeknek az elképzeléseknek a templomokban, s ha igen, hogyan.

Jelenleg semmit sem látok, ami új mozzanat lenne. Az illetékesek azt akarják, hogy minden az átvett minták alapján folytatódjék. A mai lelkipásztori stratégiák – amelyek persze csak hiánygazdálkodást jelentenek – visszafelé, a múltba kormányozzák az egyházat. Emellett asztalunkon vannak a demográfiai tények! Ha akarnánk, egy egész generációval láthatnánk előre.

Ilyen feltételek mellett el tudja-e képzelni, hogy valamilyen bekövetkezik az egyház újraspiritualizálása? Oly módon, hogy az nem reakciósságot jelent? Vagy tartósan mássutt kell keresnünk az elevenséget?

El tudom képzelni – mivel szeretném elképzelni. De vannak kétségeim. A katolikus egyházban ma az lenne a lényeg, hogy támogassák a laikusok illetékességét és jogát ahhoz, hogy a dolgokat ténylegesen alakító felelősséget vállalhassanak. A teológiának kreatívan kellene kísérnie a vallási paradigmaváltást. Az egyházi vezetéstől belátást kívánnánk, és annak készségét, hogy megfelelően számot vessen az európai társadalom, illetve az egyház tagjainak tudati változásai. Mindenesetre félek, hogy Rómában előbb „írják le” országainkat, semhogy biztosítanak a szabadságot különféle területeken, például az egyházközösségek vezetését vagy a papi nőtlenséget illetően. Az is kérdéses, mennyire képes még helyesbíteni saját döntéseit az az egyház, amelyik IX. Piusz óta az „örök értékeknek” kötelezi el magát. De bármit lásson, ismerjen és tegyen is a hivatalos egyház – létezik a történelem logikája, amelynek pályáit nem lehet meggömbölyíteni. Tehetetlenek vagyunk ezzel a logikával szemben, ha nem ismerjük fel az idők jeleit. Aki azonban későn érkezik, azt megbünteti az élet. Nem lehet mindent behozni, amit ma elmulasztunk.

Britta Baas és Peter Rosien

Hubertus Halbfas 1932-ben született, s a katolikus valláspedagógia legjelentősebb megújítói közé tartozik. 1987-ig professzor volt Reutlingenben, majd szabadfoglalkozásúként tevékenykedett a tanárképzésben. Házasság, három felnőtt gyermeke van. A kereszténység c. könyve 2004-ben jelent meg a Patmos Verlag-nál.